याश्च तिथेर्निष्क्रमणं परे"। "दण्डैकरजनीयोगः" ति०त०।

१८व्यूहभेदे तल्लक्षणभेदादि अग्निपु०२४१ अ० यथा

"मण्डलासंहतौ भागो दण्डास्ते बहुधा शृणु। तिर्य्यग्वृत्तिस्तु दण्डः स्यात् भोगोऽन्या वृत्तिरेव च। मण्डलः सर्वतो वृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतः। प्रदरो दृढ़कोऽसह्यः चापो वैकुक्षिरेव च। प्रतिष्ठः सुप्रतिष्ठश्च श्येनो विजयसञ्जयौ। विशालो विजयः सूची स्थूणाकर्णचमूमुखौ। सर्पास्यो वलयश्चैव दण्डभेदाश्च दुर्जयाः। अतिक्रान्तः प्रतिक्रान्तः कक्ष्याभ्याञ्चैकपक्षतः। अतिक्रान्तस्तु पक्षाभ्यां त्रयोऽन्ये तद्विपर्य्यये। पक्षोरस्यैरतिक्रान्तः प्रतिष्ठोऽन्यो विपर्य्ययः। स्थूणापक्षो धनुःपक्षो द्विस्थूणो दण्ड ऊर्द्ध्वगः। द्विगुणोऽयन्त्वतिक्रान्तपक्षोऽन्यस्य विपर्य्ययः। द्विचतुर्दण्ड इत्येते ज्ञेया लक्षणतः क्रमात्। गोमूत्रिका हि सञ्चारी शकटो मकरस्तथा"

१९राज्ञामुपायभेदे चतुर्थोपाये। ते चोपायाः सामदानभेददण्डाः सर्व्वत्र प्रसिद्धाः तु अग्निपु० २४० अ०। अन्येऽप्युपायाः सामादिप्रयोगविषयाश्चोक्ता यथा

"साम दानं च भेदश्च दण्डोपेक्षेन्द्रजालकम्। मायोपायाः सप्त परे निक्षिपेत् साधनाय तान्। चतुर्विधं स्मृतं साम उपकारानुकीर्त्तनात्। मिथः सम्बन्धकथनं मृदुपूर्वं च भाषणम्। आयाते दर्शनं वाचा तवाहमिति चार्पणम्। यः सम्प्राप्तधनोत्सर्ग उत्तमाधममध्यमः। प्रतिदानं तदा तस्य गृहीतस्यानुमोदनम्। द्रव्यदानमपूर्वं च स्वयंग्राहप्रवर्त्तनम्। देयश्च प्रतिमोक्षश्च दानं पञ्चविधं स्मृतम्। स्नेहरागापनयनं संहर्षोत्पादनं तथा। मिथो भेदश्च भेदज्ञैर्भेदश्च त्रिविधः स्मृतः। वधोऽर्थहरणं चैव परिक्लेशस्त्रिधा दमः। प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकद्विष्टान् प्रकाशतः"। "दण्डस्य दर्शनाद्दुष्टान्, पुत्रभ्रात्रादि, सानतः। दानभेदैश्चमूमुख्यान् योधान् जनपदादिकान्। सामन्ताटविकान् भेददण्डाभ्यामपराद्धकान्। देवताप्रतिमानान्तु पूजयान्तर्गतैर्नरैः। पुमान् स्त्रीवस्त्रसंवीतो निशि चाद्भुतदर्शनः। वेतालोल्कापिशाचानां शिवानां च स्वरूपिता। कामतो रूपधारित्वं शस्त्राग्न्यश्माम्बुवर्षणम्। तमोऽनिलोऽनलो मेघ इति माया ह्यमानुषी। जघान कीचकं भीम आस्थितः स्त्रीस्वरूपताम्। अन्याये व्यसने युद्धे प्रवृत्तस्यानिवारणम्। उपेक्षेयं स्मृता भ्रातोपेक्षितश्च हिडिम्बया। मेघान्धकारवृष्ट्यग्निपर्वताद्भुतदर्शनम्। दरस्थानं च सैन्यानां दर्शनं ध्वजशालिनाम्। छिन्नपाटितभिन्नानां संसृतानां च दर्शनम्। इतीन्द्रजालं द्विषतां भीत्यर्थमुपकल्पयेत्"। २०विष्णौ पु० "धनुर्द्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः" विष्णुसं०।२१शिवे "शत्रुन्दमाय दण्डाय पर्णचीरपटाय च" भा० शा० २८६ अ०। २२दण्डाकारे ऋजौ सूर्य्यपरिवेषभेदे "परिधिस्तु प्रतिसूर्य्योर्दण्डस्त्वृजुरिन्द्रचापनिभः" वृ० स० १९ अ०। २३दण्डवत्स्थिते रविकरादेः संघाते "रविकिरणजलदमरुतां सङ्घातो दण्डवत्स्थितो दण्डः। स विदिक्स्थितो नृपाणामशुभो दिक्षु द्विजातीनाम्। शस्त्रभयातङ्ककरो दृष्टः प्राङ्मध्यसन्धिषु दिनस्य। शुक्लाद्यो विप्रादीन् यदभिमुखस्तां निहन्ति दिशम्" ३० अ०।

२४राज्ञः प्रजाशासनभेदे तत्स्वरूपादि भा०शा०१२१ अ०

"शृणु कौरव्य! यो दण्डो व्यवहारो यथा च सः। यस्मिन् हि सर्वमायत्तं स दण्ड इह केवलः। धर्मसंस्था महाराज! व्यवहार इतीर्य्यते। तस्य लोपः कथं न स्याल्लोकेष्ववहितात्मनः। इत्येवं व्यवहारस्य व्यवहारत्वमिष्यते। अपि चैतत् पुरा राजन्! मनुना प्रोक्तमादितः। सुप्रणीतेन दण्डेन प्रियाप्रियसमात्मना। प्रजा रक्षति यः सम्यक् धर्म्म एव स केवलः। यथोक्तमेतद्वचनं प्रागेव मनुना पुरा। यन्मयोक्तं मनुष्येन्द्र! ब्रह्मणो वचनं महत्। प्रागिदं वचनं प्रोक्तमतः प्राग्वचनं विदुः। व्यवहारस्य चाख्यानाद्व्यवहार इहोच्यते। दण्डे त्रिवर्गः सततं सुप्रणीते प्रवर्त्तते। दैवं हि परमो दण्डो रूपतोऽग्निरिवोत्थितः। नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः। अष्टपान्नैकनयनः शङ्कुकर्णोर्द्ध्वरोमवान्। जटी द्विजिह्वस्ताम्रास्यो मृगराजतनुच्छदः। एतद्रूपं बिभर्त्त्युग्रं दण्डो नित्यं दुराधरः। असिर्द्धनुर्गदा शक्तिस्त्रिशूलं मुद्गरः शरः। मुषलं परशुश्चक्रं पाशो दण्डर्ष्टितोमराः। सर्वप्रहरणीयानि सन्ति यानीह कानिचित्। दण्ड एव स सर्वात्मा लोके चरति मूर्त्तिमान्। भिन्दन् छिन्दन् रुजन् कृन्तन् दारयन् पाटयंस्तथा। घातयन्नभिधावंश्च दण्ड एव चरत्युत। असिर्विशसनो धर्मस्तीक्ष्णवर्म्मा दुराधरः। श्रीगर्भो विजयः शास्ता व्यवहारः सनातनः। शास्त्रं ब्राह्मणमन्त्राश्च शास्ता प्राग्वदतां वर!। धर्मपालोऽक्षरो देवः सत्यगो नित्यगोऽग्रजः। असङ्गो रुद्रतनयो मनुर्ज्येष्ठः शिवङ्करः। नामान्येतानि दण्डस्य कीर्त्तितानि